

**ТРЕТА НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ ПО
ПРОБЛЕМИ НА
БЪЛГАРСКАТА РАЗГОВОРНА РЕЧ**
(Встъпително слово)

Уважаеми господа!
Колеги!

За мене като ръководител на Катедрата по съвременен български език към филологическия факултет на Великотърновския университет "Св. св. Кирил и Методий" няма по-приятно задължение от задължението да открия Третата национална конференция по проблеми на българската разговорна реч.

Все повече се убеждавам, че когато преди няколко години колегите ми в катедрата подкрепиха предложението за периодично организиране и провеждане на научни срещи, посветени на "разговорния език", показаха мъдрост и далновидност. Още първата научна конференция събра достатъчен брой участници и премина на добро научно равнище. Нашите конференции привлякоха вниманието на почти всички езиковеди, които се интересуват от проблемите на разговорната реч и са я превърнали в обект на научните си изследвания. Това е несъмнен успех, а е и признание за правотата на решението, което катедрата взе преди три години.

Уместно е според членовете на катедрата, която ръководя, да бъде формиран по натурално естествен, а не по чисто административен път един център, едно средище, което да има неотменната грижа да обединява усилията на всички колеги от страната, а и от чужбина, които проучват българската разговорна реч. Искане ни се в такова средище да се превърне Катедрата по съвременен български език във

Великотърновския университет, но това очевидно ще е дълъг процес и ще зависи от качеството на нашата работа, от вашето признание за равнището на събирателската и научноизследователската дейност, която се води от членовете на поверената ми катедра. Като първа стъпка в тази насока вече е утвърден като звено към катедрата "Архив по разговорна реч", ръководен от гл. ас. Рашка Йосифова. Той се създаде върху основата на богатата фонотека, която членовете на катедрата, подпомогнати от студентите, създадоха в продължение на около десетина години. Бихме се радвали, ако всички вие помогнете за по-нататъшното обогатяване на архива, като предоставите свои оригинални записи или презаписи на касети с разговорна реч. Идеята е след време Архивът да прерастне в Център по изучаване на българската разговорна реч. Той в никакъв случай няма да ограничи изследователската дейност, която се извършва в другите висши училища и научни институти; напротив — ще спомага за по-широко разгръщане на изследователските усилия в тази насока. Има идея да бъде създадена фондация или сдружение, което финансово да подпомага изпълнението на научната програма. Като първа и неотложна задача пред Архива по разговорна реч е наред с обогатяване на фонотека му да бъде изработена и библиография на българската и на славянската литература по проблемите на разговорната реч, като постепенно библиографията се попълва със заглавия и на други езици.

На тази научна среща ние представяме отпечатания сборник с материалите от Втората национална конференция, проведена през миналата година. От докладите и научните съобщения редакционната колегия подбра двайсет и едно заглавия. Поемам върху себе си отговорността за няколкото материала, които тя не прие, тъй като бяха на чисто емпирично равнище или страдаха от сериозни езикови недъзи. Редакционната колегия бе толерантна към подходите на авторите и към приложените методики. Този свой принцип тя ще приложи и към новия сборник, който ще се формира с материалите от третата научна конференция.

Във втория том на "Проблеми на българската разговорна реч" участват проф. Т. Бояджиев, проф. Б. Байчев, доц.

Ивелина Савова, доц. Хр. Станева, доц. П. Радева, доц. Ив. Харалампиев, доц. Й. Маринова и др. Включените в сборника материали осветляват както по-обширни проблеми (проф. Б. Байчев, проф. Т. Бояджиев, доц. Хр. Станева и др.), така и конкретни въпроси от структурата и функционирането на "разговорния език". Обективна оценка на сборника ще даде научната критика, но по мое мнение сборникът, както и предходният, съдържа ценни научни резултати и е принос в българското езикознание. Бих желал да изкажа благодарност на Университетското издателство, загдето успя да го отпечата в навечерието на откриването на настоящата конференция.

За Третата конференция по проблеми на българската разговорна реч изпратиха заявки 29 колеги — от В. Търново, София, Шумен, Пловдив. Освен участници в предходните две конференции в сегашната научна конференция се включиха още и проф. П. Пашов, проф. Ст. Брезински, проф. Ем. Пернишка, доц. Мая Велева, доц. Добрина Даскалова, доц. Мариана Стефанова и др. Очевидно колегите оценяват положително необходимостта и ползата от тази научна среща.

Не само че събира повече участници, Третата научна конференция по проблеми на разговорната реч има и по-разнообразна тематика. Този факт трябва да бъде ясно подчертан. Все по-дълбоко се навлиза в същността и функционирането на разговорната реч. Очевидно "разговорният език" като специфична езикова (под)формация изисква с предимство да се изучават конкретните въпроси, конкретните страни на неговата структура и функциониране и едва тогава да се пристъпи към по-мощабни обобщения, в това число и към изясняване на някои по-общи и теоретични проблеми. Така бихме си обяснили защо общотеоретичните проблеми са представени по-слабо в програмата. Но това не означава, че липсват. С интерес се очаква напр. докладът на доц. Цв. Йотов "Значението на една типологична съпоставка за глобалното лингвистично моделиране на разговора", на проф. Ем. Пернишка "Семантични изменения и разговорност" и др.

Струва ми се, че е уместно при откриване на Третата конференция по проблеми на българската разговорна реч да бъдат набелязани някои по-основни въпроси, които очакват отговор от нашите езиковеди, тъй като това би тласнало

напред цялостната изследователска дейност в тази област. Сред тях са:

1. Лингвистичен статус на "разговорния език" (разговорната реч). Съдържание и обем на "разговорния език" като езиков и лингвистичен феномен и отношението му към останалите лингвистични феномени.

2. Отношение между диалект (интердиалект) и разговорна реч, между книжовен език и разговорна реч. Съдържание и обем на понятията "разговорна реч" и "книжовно-разговорна реч", взаимоотношения и зависимости.

3. Особенности на нормата в разговорната и книжовно-разговорната реч. Възможна ли е кодификация на нормата в книжовно-разговорната реч?

4. Има ли стилове в разговорната реч?

5. Разговорната реч в различните типове селища: столица, голям град, среден по големина град, малък град, село.

6. Преход от разговорна към неразговорна реч (или преход от диалогична към монологична реч). Психолингвистични и методически проблеми.

7. Усъвършенствуване методиката за събиране и обработване на разговорна реч, както и изработване на специфичен понятиен апарат, съобразен с особеностите на тази езикова формация.

8. Описание на книжовно-разговорна реч на фонетично, граматично и лексикално равнище.

Далеч съм от мисълта, че обхващам всички по-важни въпроси, които очакват отговор от специалистите. Но има един проблем, който, струва ми се, че не може дълго да се отлага. Думата е за отношението между книжовно-разговорна реч и речева култура. Приложимо ли е понятието речева култура към книжовно-разговорна реч или то се отнася само до писмената реч и до публичните прояви на устната реч?

Как книжовно-разговорната реч се вписва в съдържанието на речевата култура, как трябва да се оценява степенята на речева култура по отношение на тази формация, какви задачи се поставят пред училището и пред обществото за повишаване степенята на културата на книжовно-разговорната реч. Освен това проблемът има и съвсем

конкретно измерение — каква е степенята на културата на книжно-разговорната реч ученовете на нашето общество като цялост, както и на различните негови слоеве.

До неотдавна проблематиката на книжно-разговорната реч не се осъзнаваше като самостоятелна и вниманието ни беше насочено най-общо към проявите на устната реч, като се визираше предимно публичната устна реч, за която в по-голяма степен се отнасят нормите на писмената форма на книжовния език и по отношение на която се изисква да се спазват нормите на пълния (официалния) произносителен стил. Указанията по култура на устната реч, които се намират в трудовете на наши езиковеди, се отнасят за публичната реч, въпреки че невинаги се разграничават публична, в смисъл на официална реч, от непублична реч или реч, с която се осъществява всекидневното общуване между хората на улицата и у дома. Проф. Л. А н д р е й ч и н посочва: "Необходимо е да обръщаме внимание не само върху писмената реч, но и върху нашата устна, говорима реч. Не можем да твърдим, че владеем добре родния език, ако във всекидневния си говор сме небрежни, служим си с беден речник, с шаблони, диалектни и груби изрази, с неправилни форми и изречения, допускаме неправилен и неясен изговор"¹. Очевидно тук не се прилага диференциран подход към ф о р м и т е на устната, на говоримата реч. Нормите и изискванията, които се предявяват към публичната устна реч, се разглеждат и като норма "идеал" или норма "образец" и за книжно-разговорната реч.

На друго място Л. Андрейчин говори за особеностите на разговорния стил, който за него очевидно съвпада с това, което наричаме и книжно-разговорна реч. Разговорният стил е определен като "разновидност на книжовния език" и овладяването на изразните му средства "е важен белег на езиковата култура"². Обаче към по-детайлно изучаване на особеностите на книжно-разговорната реч с оглед на речевата култура авторът не отива.

Авторите на "Правоговорен речник на българския език" (1975) проф. П. П а ш о в и проф. Хр. П ъ р в е в отбелязват в предговора му: "Под въздействието на ускорения стопански,

политически и културен живот писмената реч все повече се превръща в говорима, т.е. разговорната книжовна реч става всекидневие за най-широките слоеве... Отразявайки основите на българското книжовно произношение през последните три десетилетия, първият правоговорен речник има за цел да се приобщи към този процес и да го улесни"³. Би могло да се направи извод, че предложените като нормативни изговорни форми на думите са задължителни както за публичната устна реч, така и за всекидневната разговорна реч, след като "разговорната книжовна реч става всекидневие за най-широките слоеве".

В книгата си "Езикова култура и езиково обучение" (1990) проф. Ел. Георгиева пише: "Първият и може би най-главен проблем, когато се говори за речева култура е свързан със степента на сближаване между обществената и личната речева практика в спазването на определени изисквания на книжовния език в дадено негово състояние. Тези изисквания оформят съвкупността от правила за говорене и писане, които наричаме книжовни норми"⁴. Но когато обяснява същността на изговорните стилове, авторката посочва, че пълният изговорен стил се характеризира с ограниченост на социалната база и че всъщност в книжовно-разговорната реч се прилага средният стил. "Средният стил — пише тя — се оформя върху основата на общобългарски говорни особености и засяга по-универсални (не тяснодиалектни) прояви — яснота на учленението, изпущане на звукове и др. В този именно смисъл той е неутрален, но не е цялостен по признаците си. Затова по-разпространен все още е ниският стил, в който се усещат проявите на преходните формации (полудиалекта, полукнижовната практика). Наистина опората върху устната практика създава известни условия за проникване на живите елементи в нормата, но невинаги трябва да се стига до кодификацията и нормализацията на специфичните разговорни елементи. Речевата практика продължава да е силно противопоставена в официалната и в личната сфера"⁵. Сами по себе си тези разсъждения са правдиви, но ако се опитаме да ги приложим непосредно към живата книжовно-разговорна реч, ще срещнем множество трудности.

В статията на проф. В. П о п о в а "За разговорната реч и нейната норма" се казва, че "разговорната реч е нормативна, защото реализира нормите на книжовния български език, без обаче да постигне "идеала" на писмената книжовна реч, която единствена може да прокара последователно и докрай нормите на езиковата система. Отсъствието на пълна нормативност в разговорната реч се дължи главно на извънезиковите фактори, но засяга нейната чисто лингвистична страна — фонетична, морфологична, словообразователна, синтактична, лексикална"⁶. И още нещо твърде важно: "Ненормативните елементи, произтичащи от самата специфика на РР като езикова сфера на комуникация, като че ли не биха могли са се вместят без уговорка в понятието "ненормативност", защото тяхната ненормативност е от гледище на системата на книжовния език, но от гледище на комуникативната сфера, в която се развиват, са релевантни средства на структурата ѝ"⁷.

Очевидно е, че понятието речева култура е дефинирано главно по отношение на писмената форма на книжовния език и в най-добрия случай обхваща публичната устна реч. Но когато стане дума за книжовно-разговорната реч, приложима в битовата комуникационна сфера, указанията са общи и не се отграничават от указанията за публичната реч.

Всичко това е и напълно разбираемо, като се припомни, че българската книжовно-разговорна реч се превръща в научен обект едва през последното десетилетие, че още не е цялостно проучена в структурно и функционално отношение, че не са определени параметрите на нормата, която владее в нея.

Социолингвистите обикновено отбягват да си служат с понятието "речева култура". Не е ясно дали носителите на а, формация, чиято реч се определя като най-високо престижна, могат да бъдат определени като лица с най-висока култура на разговорната реч. В труда си "Социолингвистика" (1982) М. В и д е н о в пише: "Съвременните социални условия изискват от многобройното интердиалектно езиково общество усвояване на функционалните стилове и умение да бъдат

превключвани съобразно със ситуационния комплекс. Това е днешното съдържание на понятието "речева култура"⁸. Принципно възражение срещу автора не може да бъде отправено, но за да умее да превключва от един стил на друг, лицето преди това трябва да осъзнае и да овладее речевите средства на всеки от стиловете.

Теорията на речевата култура е изградена въз основа на особеностите в писмената форма на книжовния език. Изискванията към писмената книжовна реч изглежда, че не могат механически да бъдат отнесени и приложени към книжно-разговорната реч. По отношение на нея понятието ще трябва да се прилага твърде диференцирано, тъй като:

— разговорната норма е повече вариантна и отделните варианти невинаги имат еднаква престижност, въпреки че са допустими;

— при говорене човек не може в пълна степен да се контролира — може да употреби форми, на които после сам да се чуди, че съществуват в речта му.

Разговорната реч, както се изразява Л. В. Ш е р б а, е проникната, "изтъкана от всякакви изменения на нормите"⁹ и с тези нейни особености изследвачът не може да не се съобразява. Всъщност "измененията на нормата" са разговорни варианти, които са допустими в нея, въпреки че невинаги са еднакво желателни и еднакво престижни.

Вероятно понятието речева култура следва да се прилага диференцирано по отношение на книжно-разговорната реч, от една страна, и устната публична реч, от друга, която по особеностите си клони към писмената реч. А подобно диференциране предполага да бъдат изяснени особеностите на книжно-разговорната норма, както и положенията, върху които тя се гради като тип реч. От гледище на неразговорната норма репликата "Връща се към девет без петнайсе си е вкъщи" няма стандартен характер, не се подчинява на синтактичните норми и поради това е неправилна. Но от гледище на нормата в книжно-разговорната реч такава реплика е напълно редовна и не събужда подозрение. Много от грешките, които се анализират от проф. Л. Андрейчин в статията му

“Към по-голяма изисканост на книжовния изговор”¹⁰, са често срещани в разговорната реч на лица с висше образование, в това число и на лица с висше филологическо образование, а някои от тези грешки се приемат дори за с ъ щ н о с т н и ч е р т и (особености) на книжовно-разговорната реч, напр. опростяване изговора на двойни съгласни, изпадане на неударени гласни и на цели срички от състава на думата, утължаване на гласни и съгласни, затвърдяване на глаголни окончания и на краесловна съгласна при членуване на някои имена и др.¹¹ Не се ли вземе под внимание спецификата на книжовно-разговорната норма, не се ли определят нейните параметри в териториален и социален план, едва ли бихме могли да приложим понятието речева култура адекватно към книжовно-разговорната реч като тип езикова формация.

Няма съмнение, че нормите на устната реч, особено във фонетично отношение, са “идеал” за книжовно-разговорната реч, но в същото време ще трябва предварително да се знае, че идеалът не може да бъде постигнат в цялост, в пълнота. Твърде сложен е въпросът за долния праг на книжовно-разговорната норма, който винаги е ясен и винаги е възможно със сигурност да бъде отграничен от нормата в диалекта в областта на книжовно-разговорната реч. Налага се да бъде актуализирано по-елементарното понятие речева грамотност и да говорим за книжовно-разговорна речева грамотност.

В диалогичната реч, където репликите са кратки и където на помощ винаги идват ситуацията, жестът, изразът на лицето, интонацията, думите и формите нямат особено значение и не изпълняват оная роля, която те имат в публичната устна реч или в писмената реч, която по същество е монологична. Руският езиковед Л. В. Шчерба е забелязал, че “никакви отстъпления от нормите не са страшни в разговорната реч; тях буквално никой не ги забелязва — нито говорещият, нито слушащият”¹². При това положение оценката за степента на разговорната речева култура би следвало да се определя и оценява по по-други показатели в сравнение с показателите, използвани при оценка на речевата култура в областта на публичната устна реч или на писмената реч. Освен това оценката не би могла да бъде така строга, както е при другите типове реч.

Приложението на понятията книжовно-разговорна речева грамотност и книжовно-разговорна речева култура изисква да се вземе под внимание и обстоятелството, че днес функционират два основни т и п а к н и ж о в н о - р а з г о в о р - н а р е ч — западен тип, който може да бъде наречен софийски, и източен, който може да бъде наречен търновски. За софийския тип книжовно-разговорна реч са свойствени особености като:

- последователно екане (или екане, съчетано със свръхякане в определени случаи);
- твърда гласна пред окончанието за 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. сегашно време при глаголи от II спрежение;
- затвърдяване на съгласната пред членната морфема;
- крайно ударение във формите за минало свършено време от безпредставъчни глаголи (както и при съответните причастия);
- ясен изговор на ударено а в имена от женски род ед. число.

По тези особености софийският тип книжовно-разговорна реч се противопоставя на търновския тип, за който са характерни особености като:

- частична редукция на неударените гласни (в някои случаи и пълна редукция);
- преглас на ятовата гласна в я/е;
- изговор на меки глаголни окончания;
- изговор на ъ под ударение в края на имена от женски род ед. число (женѣ, водѣ, солтѣ);
- непроменено място на ударението при глаголите за минало свършено време (и в съответните причастия): ходих, водих, казах и т.н.

Лице, което последователно допуска пълна редукция на неударените гласни, едва ли не би трябвало да прекрачи най-долния праг, от който вече можем да говорим за книжовно-разговорна речева грамотност. Но ако в речта на лицето случаите с редукция представляват малък брой, т.е. в повечето случаи лицето говори без редукция или с частична редукция, вече можем да признаем, че то има книжовно-разговорна грамотност. В такъв случай редукцията обикновено не се хвърля в очи, слушащият, както и страничният наблюдател остават с по-

общото впечатление — че лицето се придържа към нормата. Двата типа разговорна реч се вметват в параметрите на книжовно-разговорната норма, която е по-широка и повече вариантна в сравнение с писмената норма и с нормата в устната публична реч.

Колеги,

Нямам съзнанието, че с нахвърляните тук мисли и разсъждения съм решил въпроса за отношението между речева култура и книжовно-разговорна реч. Желанието ми е да насоча вниманието ви към този въпрос, тъй като той е изключително важен за нашето общество.

Приключвам встъплението си, както изказването ми е определено в програмата. Още веднъж изразявам радостта си, че се отзовахте на поканата ни да разискваме за трети път проблемите на разговорната реч. Бъдете наши желани и скъпи гости! Желая на всички участници в конференцията, както и на слушателите, здраве, лично щастие и успехи в работата. Убеден съм, че и на тази конференция, както бе и на предходните, дискусиите ще се водят толерантно, със зачитане личността на опонента.

Позволете ми, колеги и колежки, да обявя нашата Трета национална конференция за открита и да ви приканя към делова и ползотворна работа.

Благодаря за вниманието!

Професор Русин Русinov,
ръководител на Катедрата
по съвременен български език
във ВТУ "Св. св. Кирил и Методий"

ЛИТЕРАТУРА

- ¹ Андрейчин, Л. На езиков пост. С., 1961, с. 8.
- ² Андрейчин, Л. Цит. кн., с. 164.
- ³ Пашов, П., Хр. Първев. Правоговорен речник на българския език. С., 1975, с. 7.
- ⁴ Георгиева, Ел. Езикова култура и езиково обучение. С., 1990, с. 28.
- ⁵ Георгиева, Ел. Цит. кн., с. 23.
- ⁶ Попова, В. За разговорната реч и нейната норма. — В: Помагало по стилистика на българския книжовен език. С., 1985, с. 34.
- ⁷ Попова, В. Цит. ст., с. 35.
- ⁸ Вигенов, М. Социolingвистика. С., 1982, с. 149.
- ⁹ Шерба, Л. В. Современный русский литературный язык. — В: Основы культуры речи. Хрестоматия. Составитель Л. И. Сквориов. М., 1984, с. 194.
- ¹⁰ Андрейчин, Л. Към по-голяма изисканост на книжовния изговор. — В: Проблеми на българската книжовна реч. С., 1974, с. 9–14.
- ¹¹ Йосифова, Р., М. Илиева. Стилистика. Задачи и текстове за упражнения. В. Търново, 1993, с. 98.
- ¹² Шерба, Л. В. Цит. съч., с. 194.